https://doi.org/10.54013/kk827a4

SÕNA

sääm käsi – see parem

LEMBIT VABA

Adjektiiv *sääm* : *sääma* 'parem, parempoolne' on Saaremaa sõna, mida „Eesti keele seletav sõnaraamat" (EKSS) tutvustab Saaremaalt pärit autorite töödest laenatud ekstserptidega: *aga, vaata, see teine silm, see sääm, ei võta õiget taevakurssi välja* (A. Hint), *aga kui Tema Heldus arvaks heaks heita pilku säämat kätt, siis näeks ta seal igirohelisi romantilisi puukesi* (J. Peegel). Sõna laiemat kasutamist on omal ajal soovitanud Johannes Aavik (1921: 109): *sääm* : *sääma*, *säem* : *säema* 'parem (käsi, pool)'; tema enda loodud variandile *säem* [nagu *parem*, *vasem*] on lisatud märgend *pt*, s.o poeetiline, luulekeeles esinev või sellele kohane.

Murdekogudes on see sõna esindatud variantidega *sääm*(*as*) : *`sääma*, *`sääme* : *`sääme*, näiteks *sääm käsi*, *jalg* (või muu parempoolne kehaosa), *`säämet* ~ *`säämad kätt* Jäm, *säämas käsi jähi `aigeks, `sääma `kää kinnas* Ans, *kui `sääme kää püu_besa kiheleb, siis saab tere*, *`koosta* [lusikat] *o̯ead ikka `sääma `kääga*, *sääm käsi oo tükkis tugevem kut vasak käsi* Khk, *sääma jala kalavintskil oo kurgu pɛelt katti* Kaa, *vassak kildab* [hulgub], *sääm sildab* [? seob] (öeldakse inimese kohta, kelle silmad vaatavad kõõrdi) Krj, *löi `siama `kääga* Vll (EMSUKA MS). Tammeougu Mari kirjutab Sõrvemaa Pärimuse Seltsi kodulehel: „Abielustaatust näitab siinkandis tanu või *säämal* õlal kantav mütsitutt" (SPS 2020).

Sõna *sääm* esmamaining pärineb Saaremaa estofiilist kirjamehelt Johann Wilhelm Ludwig von Lucelt (1818: 138): *sämale* 'paremale (poole) / rechts', kellelt see on jõudnud Wiedemanni sõnaraamatusse (Wiedemann 1869: 1125) sellises vormistuses: *sääm* : *sääma* (O) 'parem pool / rechte Seite', *säämale* 'paremale (poole) / nach rechts hin', *sääm-käsi*, *sääma-käsi* 'parem käsi / rechte Hand'.

Julius Mägiste ütleb, et *sääm* on etümoloogiliselt ebaselge juhtum (EEW 9: 2995). Aastakümneid varem, püstitades ja arendades sõnaalgulise *s-* : *h-* alglääneemeresoome astmevahelduse hüpoteesi, sidus soome keeleteadlane Heikki Ojansuu (1909: 54) sõnad eeSa *sääm* ja sm *häävi* 'hea, suurepärane'. See soome sõna on aga selge laen samatähenduslikust rootsi murdesõnast *häv* (vt SSA 1: 213 sub *häävi*[1], samas viited asjaomasele kirjandusele).

Oletan, et *sääm* on verbaalnoomen (või *m*-liiteline tuletis) verbi *seadma* murdelisest häälikuvariandist *sääma* < *säädma* : *sääda*. Verbi *seadma* tähendusväli on ulatuslik: '(paika) panema, asetama; parandama, sobivasse korda panema, korda looma, korrastama, korraldama, korraldust tegema, toime panema, ettevalmistusi tegema; häälestama (muusikariista); määrama (kedagi ametisse); asutama, rajama' (EKSS; Sõnaveeb; Wiedemann 1869: 1127). Kõnealuse verbivariandi lõunaeestilise

kuju noteerib Wiedemanni sõnaraamat (1973 [1893]: 1019): *säämä* (d pt) = *säädmä*. Hilisema murdekogumise käigus on seda registreeritud sporaadiliselt, näiteks Jõhvist (*sääma*) ja Nõost (*säemä*) (EMSUKA MS).

Sõna *sääm* ja selle tuletiste semantiline areng on võinud kulgeda nii: 'paikapanemine, korraldamine, määramine vms' ⇒ 'paikapanev, korraldav, määrav vms' ⇒ 'parem(poolne)'. Enamik inimesi on teatavasti paremakäelised. Paremat kui tugevamat ja aktiivsemat ehk asju korraldavat ja paika panevat kätt seostatakse meie keeleruumis positiivsete ja õigete tegudega. Seda silmas pidades on sõna *sääm* etümoloogiline seos verbiga *säädma* arusaadav ja semantiliselt hästi motiveeritud. *Parema käe* sünonüümid *hea käsi*, *hüva käsi*, *hüvak* (*käsi*), *leivapalukese käsi* on samuti kantud positiivsest semantikast (EKMS 2: 292 Käsi; 3: 63 Parem; SYS sub *parem*[2]). Ja lõpuks – pole sugugi halb olla kellelegi parem käsi.

Sõna *sääm* edasituletistega *`sääme* ja *säämas* analoogilised tuletised on esindatud näiteks verbaalnoomeni *võim* : *võima* (mrd) ~ *võimu* 'jõud, suutlikkus, valitsus' (⇐ *võima* 'saama, tohtima, suutma') tuletuspesas. Sellesse kuuluvad *võime* : *`võime* 'oskus, andekus, suutlikkus', *võimas* : *võimsa* [käänamine *us-* : *sa*-lõpuliste noomenite eeskujul] (EEW 12: 3939–3941 sub *võima*).

Verbitüvest *sead-*, *sääd-* lähtub samuti arvukalt tuletisi (vt EEW 9: 2721–2723 sub *seadma*). Siinse käsitluse raames väärivad tähelepanu näiteks *sääd*, pl *säud* 'seadus' Krj Jaa, *säus* 'õige, seaduspärane, korras': *asjad on säus* Jäm, *säu pɛel* 'korras', *säus* 'seadusekohane, korras' Kaa, *`säädne* : *`säädsa* ~ *`säätsa* 'hea, kohane, sobiv' Jõe Han ja *säätsas* 'korralik (inimene)' Jäm (EMSUKA MS).

Tegusõnal *seadma* ~ *säädma*, mis on tuletis soome-ugri nimisõnatüvest *sää* '(köie, nööri, lõnga) keere, heie', on vaste kõigis läänemeresoome keeltes (EEW 9: 2721–2723; SKES 4: 1182–1183 sub *säätää*[1], 1177–1178 sub *sää*[2–3]; SSA 3: 246 sub *säätää*, 244 sub *sää*[2]). *sää*-tüveliste tuletiste semantilist seost (köie vms) keeret märkiva nimisõnaga *sää* on veenvalt selgitanud soome sõnavara ajalugu uurinud Ruben Nirvi (1964: 71–76). Tema käsitlus keskendub sm *säällinen* 'korralik, viisakas, kõlblik; asjalik, asjakohane, mõistlik; sobiv, paras, kohane, mõõdukas, vastuvõetav' (> eeR *sääline* 'korralik', vt EEW 9: 2994) semantilise välja kujunemisele ja arengule, kuid heidab valgust kogu *sää*-pere semantilistele seostele. Nirvi oletab, et *säällinen* on vana omadussõnaline tehnikatermin, millega väljendati keerutamisel saadud köie, lõnga vms keede (keerete) korralikku, õnnestunud sidusust.

Kokkuvõttes kuulub Saaremaa *sääm* koos edasituletistega väga arvukasse läänemeresoome sõnaperre, mille keskne, ühendav tähendusliin väljendab sobivust, kohasust, korralikkust.

LÜHENDID

Anseküla; **(d)** = Tartu ja Võru murre, ka lõunaeesti kirjakeel [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; **eeR** = eesti rannikumurre; **eeSa** = eesti Saaremaa murre; **Han**ila; **Jaa**ni; **Jõe**lähtme; **Jäm**aja; **Kaa**rma; **Khk** = Kihelkonna; **Krj** = Karja; **mrd** = murdekeel, -sõna; **(O)** = Saaremaa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; **pl** = pluural, mitmus; **pt** = luulekeelne sõna; **sm** = soome keel; **Vll** = Valjala.

VEEBIVARAD

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. https://www.eki.ee/dict/ekss/
EMSUKA MS = Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi murdesõnavara koondkartoteek. https://emsuka.eki.ee/
Sõnaveeb = EKI ühendsõnastik 2025. https://sonaveeb.ee/
SYS = Asta Õim, Sünonüümisõnastik. https://arhiiv.eki.ee/dict/sys/sys.html

KIRJANDUS

Aavik, Johannes 1921. Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Sisaldab yle 4000 uuema ja vähem tuntud ning haruldasema sõna. Teine parandet ja suuresti täiendet trykk. Tallinn: A. Keisermann'i kirjastus.
EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Kd 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.
EKMS = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. Kd 1–4. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
Luce, Johann Wilhelm Ludwig von 1818. Wörter und Redensarten, die in Hupels Wörterbuche nicht stehen. Sechzehnter Beitrag. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache, nr 10, lk 134–139.
Nirvi, Ruben Erik 1964. Sanoja ja käyttäytymistä. Sanahistoriallisia tutkimuksia II. (Suomi 111:1.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Ojansuu, Heikki 1909. Lisiä astevaihteluoppiin. – Virittäjä, kd 13, lk 53–59. https://doi.org/10.23982/vir.23503
SKES = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola, Suomen kielen etymologinen sanakirja. Kd 1–7. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Tutkimuslaitos „Suomen suvun" julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.
SPS 2020 = Tammeougu Mari, Pöll ning tasu – põll ja lahttasku. – Sõrvemaa Pärimuse Selts 15. II. https://sõrvemaa.ee/souke-sorvemaa/jamaja-poll-ning-tasu/
SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Kd 1–3. Peatoim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
Wiedemann, Ferdinand Johann 1869. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]. Eesti-saksa sõnaraamat. 4., muutmata tr teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Lembit Vaba (snd 1945), PhD, Läti Teaduste Akadeemia välisliige,
phorest45@gmail.com

sääm käsi – the right hand

Keywords: Estonian vocabulary, Finnic languages, etymology

The etymology of the adjective *sääm(as)*: *`sääma*, *`sääme* : *`sääme*: 'right, right-hand' (usually referring to the right side of the body, especially the hand), which is characteristic exclusively of the Saaremaa dialect, has hitherto remained unclear.

This article suggests that *sääm* is a verbal noun or an *m*-suffix derivative originating from the dialectal phonological variant *sääma* < *säädma* : *sääda* of the verb *seadma*. The verb *seadma* has a broad semantic range: 'to put (in place), position; repair, put in proper order, establish order, organize, arrange, make arrangements, carry out, make preparations; tune (a musical instrument); appoint (someone to a position); establish, found'.

The semantic development of *sääm* is assumed to have proceeded as follows: 'putting in place, arranging, appointing, etc.' ⇒ 'that which puts in place, arranges, determines, etc.' ⇒ 'right (right-hand)'. As is well known, most people are right-handed. In our cultural context, the actions of the right hand, as the stronger and more active hand, linked to organizing and putting things in their proper place, are associated with positive deeds. In this light, the etymological connection between *sääm* and the verb *säädma* is intelligible and semantically well motivated. The Estonian synonyms for *parem käsi* – *hea käsi*, *hüva käsi*, *hüvak* (*käsi*) (all meaning 'right hand', literally 'good hand') and *leivapalukese käsi* ('the hand of a piece of bread') – likewise carry positive semantic associations.

Estonian *seadma* ~ *säädma* and its equivalents in other Finnic languages are derived from the Finno-Ugric nominal stem *sää* 'a twist or ply (of a rope, cord or yarn)'. The Saaremaa dialect forms *sääm(as)* and *sääme* belong to a very large Finnic word family whose central, unifying semantic thread expresses suitability, appropriateness and orderliness.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, phorest45@gmail.com